

Gönderim Tarihi: 16.09.2019

Kabul Tarihi: 07.11.2019

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDAKİ HİKÂYELERDE AHLAKİ ELEŞTİRİ

Ethical Criticism in the Stories in Classical Turkish Literature

Meheddin İSPİR

Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
meheddin.ispir@erzurum.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-7330-342X

Çalışmanın Türü: Derleme

Öz

Klasik Türk edebiyatında hikâye önemli bir yer tutar. Müstakil olarak bir hikâyeyi ele alan eserlerin yanında farklı hikâyeleri işleyerek bir konuyu bütünleyen eserler de vardır. Hikâye anlatımı ile işlenen konu arasında uyum sağlanır. Konunun anlatımı hikâyenin gücüyle desteklenir. Şair ya da yazar okuyucuya ders vermek için hikâyeyi bir araç olarak kullanır. Böylece hikâye, anlatımı güçlendirici, okuyucuyu ikna edici bir araç olur. Anlatılan konu hikâye ile örneklendirilir ve düşünceler hikâye ile ispatlanır. Ortaya konulan tezler hikâye ile sonuçlandırılır.

Klasik Türk edebiyatında hangi konuda yazılırsa yazılsın hikâye içerisinde ahlaki unsurlar barındırır. Bu ahlaki unsurlar toplumun inanışları, gelenekleri, örf ve adetleri, yaşantıları kısaca o toplumun kültürü içerisinde yer alır. Ahlaki değerlerin hayata ne şekilde yansıtıldığı ya da yansıtılması gerektiği hikâyelerle verilmeye çalışılır. Bu yönüyle hikâye eğitimin bir aracı olarak kendini gösterir, toplumdaki ahlaki değerlerin korunmasına destek sağlar.

Hikâye anlatımıyla toplumdaki ahlaki yapı olumlu ve olumsuz yönleriyle belirginleşir. Olumlu yönler desteklenir olumsuz yönler ise eleştirilir. Kişi ve toplum ahlaki eleştiriden geçirilerek olumluya yönlendirilir.

Bu çalışmada Klasik Türk edebiyatında hikâye ve hikâyelerin sınıflandırılması hakkında kısaca bilgi verildi. Hikâyelerde ahlaki eleştiri farklı hikâyelerden alınan örneklerle gösterilmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Hikâye, Ahlaki Eleştiri, Eser, Mesnevi.

The story takes an important place in classical Turkish literature. Apart from the works that deal with a story independently, there are also works that complement a subject by processing different stories. There is harmony between the storytelling and the subject. The narration of the subject is supported by the power of the story. The poet or writer uses the story as a tool to advise the reader. Thus, the story becomes a means of strengthening the narrative and convincing the reader. The narrated subject is exemplified by the story and the thoughts are proved by the story. Thesis put forward are concluded with a story.

Whatever the subject is written in classical Turkish literature, the story contains moral elements. These moral elements are included in the culture, beliefs, traditions, customs and traditions of the society. Stories are tried to be given to how moral values are reflected to life or should be reflected. In this respect, the story manifests itself as a tool of education. It supports the protection of moral values in society.

With the storytelling, the moral structure in the society becomes evident with its positive

and negative aspects. Positive aspects are supported and negative aspects are criticized. The individual and society are subjected to moral criticism and directed to positive. In this study, brief information is given about the stories and the classification of the stories in Classical Turkish Literature. Moral criticism in the stories was tried to be shown with examples from different stories.

Keywords: Story, Moral Criticism, Work, Masnavi.

1. GİRİŞ

Klasik Türk Edebiyatında manzum ve mensur pek çok hikâye yer alır. Bu hikâyelerin Türk edebiyatında işlenmesi doğu edebiyatlarındaki köklü bir geleneğin ürünü olarak ortaya çıkar. Bu hikâyeler müstakil bir eserde toplanıp bir arada ele alınabildiği gibi dini, tasavvufi ve ahlaki türdeki mesnevilerde belli konuların anlatımında destekleyici, kanıt gösterici ve temsili anlatımlar ile de yerini alabilir. Toplum ve kişileri ilgilendiren her konu kendi içerisinde bir anlam bütünlüğü oluşturmak durumundadır. Bu anlam bütünlüğü belli konuların sınıflandırılmasıyla ele alınır ve işlenir. Sınıflandırılan her bir konunun açıklığa kavuşmasında ve somutlaştırılmasında hikâyeler önemli bir ara malzeme olarak kullanılır. “Dinî konular, enbiya ve evliya menkıbeleri, aşk hikâyeleri, kahramanları tarihten alınmış hikâyeler, temsili hikâyeler, tasavvufi hikâyeler, serüven hikâyeleri, sergüzeşt-name ve hasbıhal yollu hikâyeler” (Levent, 1967: 72-73) şeklinde belli konuların anlatımına çeşni oluştururlar. Konunun anlatımına uygun bir şekilde işlenen hikâyeler, kişilerin hem bu dünyada hem de ahirette karşılaşacakları engelleri aşmanın yollarını öğretir. Hikâyelerde bazen gerçeklerle yüzleşme durumunda nasıl hareket edileceği vurgulanırken bazen de sonsuzluğu arama çabası sezdirilir. İlim, irfan ve hikmet bu hikâyelerin kurgusuna yerleştirilerek okuyucuların seçiciliği artırılır. İstenilen insan tipinin yetiştirilmesinde gelenek ve görenekler, inanç ve itikatlar esas alınarak hikâyelerin seçimi yapılır ve istenilmeyen davranışlar baskın bir şekilde eleştirilir. İlahi hakikatin kavratılması ve hayatın toplumsal değerlerle özdeşleştirilerek verilmeye çalışılması, sınırlarını kendi kanunları içerisinde belirlemiş bir şair ve yazarın kalemine şekil verir. Bu yönüyle şair ve yazar hikâyeyi kendi kurgulamak yerine daha önce gelenek içerisinde mevcut kurgusuyla yerini almış olan hikâyeyi işlediği konunun akışına uygun şekilde seçer ve eserini oluşturur. Klasik Türk edebiyatında hayata bakış açısı hakikati kavramak üzerine kurulduğu için hakikati destekleyen her hikâye, edibin sınırları içerisinde yerini bulur. Aşkın merkezinde, mücadele, fedakârlık, cesaret, kahramanlık yerini alırken; tasavvufun merkezinde, sabır kanaat, şükür, zikir, cömertlik; dinin merkezinde ise namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetler yerini alır. İyilik yapma, yardımlaşma, barış ve huzur ortamı içinde yaşama gibi ahlaki

değerler ise tüm genel yaklaşımların merkezine yerleşir.

Doğu edebiyatlarından esinlenerek işlene gelen mensur hikâyeler içerisinde Kelile ve Dimne, Binbir Gece Masalları, Binbir Gündüz Masalları, El-Ferec Ba'de's-Şidde, Hümayünname ve Marzubanname gibi eserler yer alır. Bu eserlerin genel olarak işlenişinde insan ve insanın toplum içerisindeki ahlaki davranışları ön plana çıkarılır. Toplumun farklı katmanlarında yer alan insanın yerini bilmesi, elinde olana kanaat etmesi, cömert olması, hakkı ve adaleti gözetmesi gibi olumlu davranışlar önerilirken, aç gözlülük, acelecilik, cimrilik, haksızlık gibi olumsuz davranışlar da eleştirilir.

Hikâyelerde asıl olan öğüt vermektir. Hikâyelerde öğüt verilirken insanların olumsuz davranışları, toplumsal ve ahlaki bozukluklar belirgin şekilde ortaya çıkarılır ve değişik yönleriyle eleştiriye tabi tutulur. İnsanın şekli, hayali, kalbi ve sevgisi doğruluk, cömertlik, erdemlilik, alçak gönüllülük ve kanaat duygusuyla olumlu yönde yüceltilirken; insanın şekli, hayali, kalbi ve nefreti, hırs, aç gözlülük, kibir, cimrilik, hasetlik duygularıyla olumsuz yönde eleştirilir.

Hikâyeler ister gerçekçi isterse hayali olsun bir tecrübeyi ortaya koymayı amaçlar. Kişinin bulunduğu duruma, ortama ve sosyal şartlara uyum sağlamasına zemin hazırlar. Genelde hikâyeyi yazan kişi belli bir bilgi görgü ve eğitime sahip olan kişidir. Bu sözün karşı tarafa tesir etmesini kolaylaştırır. Bilgi ve tecrübe kıymetlidir. Bu bilgi ve tecrübe hikâyelerle okuyucuya yansıtılır.

Hikâyelerde, dönemin yaşantısı, yönetim anlayışı, devlet erkânı ile halk arasındaki ilişkiler, insanlar arasındaki ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkiler, toplumun genel yapısı, gelenek ve görenekler, inançlar, efsaneler, destanlar ve büyüler o günün ahlaki anlayışı içerisinde ele alınır ve işlenir. Hikâyelerde insanların hayata bakışı, değer yargıları, inanç yapısı, davranış biçimi dış ve iç etkenlere karşı tutum ve tepkileri farklı bakış açılarıyla okuyucuya yansıtılır. Hayali ve gerçek olmayan unsurlarla hayatın içinde olan gerçek yaşantı olayların akışı içerisinde özdeşleştirilerek ahlaki süreç yönetilir ve işlenir.

“Eski Türk Edebiyatında hikâye, en geniş ifadesiyle ‘bir olayın anlatımı’ şeklinde düşünülmüş manzum olsun mensur olsun, bir olayı anlatan tarih, masal, efsane, latife, destan, menkıbe vs. gibi tahkiye esasına dayanan bütün eserler genel olarak hikâye adıyla adlandırılmıştır.” (Kavruk, 1998: 7). Klasik Türk Edebiyatında hikâyenin bu kadar geniş bir alanı kapsamaması, hikâyelerin sınıflandırılmasını gündeme getirmiş ve hikâyelerin

sınıflandırılması üzerine farklı yaklaşımlar olmuştur. Agâh Sırrı Levent hikâyeleri konuları, nitelikleri, yapıları ve kahramanlarının durumları bakımından bir tasnif ederken; Hasibe Mazıoğlu ise hikâyeleri şekil, dil ve ifade bakımından iki gruba ayırmış; Hasan Kavruk ise hikâyeleri kaynaklarına ve konularına göre sınıflandırmıştır. (Levent, 1967: 72-73; Mazıoğlu, 2014: 533; Kavruk, 1998: 14). Yapılan bu tasnifleri dikkate alarak hikâyelerde ahlaki eleştiriyi ele alırken hikâyeleri şu başlıklar ile değerlendirmek uygun olacaktır.

1. Dinî ve tasavvufî hikâyeler
2. Temsilî hikâyeler
3. Âşıkane hikâyeler
4. Tarihi-menkıbevi hikâyeler
5. Yerli Hikâyeler

Klasik tarzda ele alınan hikâyelerde olaylar, olay kahramanları, olayların akışı, zaman ve mekân gerçek hayatın ötesinde ancak amaç bakımından gerçek hayatı şekillendirmeye yönelik anlatımlardır. Bu dönem hikâyelerinde çoğunlukla masalımsı anlatımlara yer verilir. Bu dönem hikâyeleri olağanüstü olaylarla doludur. Şairler hüner göstermeyi esas aldıklarında destanımsı, masalsı anlatımları ön plana çıkartırlar. “Bir cümle ile belirtmek gerekirse, bu gibi hikâyelerde konu bir araç, hüner göstermek amaç, şaşkınlık uyandırmak da esastır.” (Levent, 1967: 74)

Klasik Türk edebiyatında geleneksel tarzda yer alan hikâyelerin yanında özellikle 17. yüzyıla birlikte konusunu ve kahramanlarını yerel unsurlardan alan realist hikâyeler de yazılmaya başlar. Şeyhzâde Mehmed Vardarî'nin Gülşen-i Zürefâ adlı mensur hikâyelerden oluşan eserinde konusunu yerli unsurlardan alan realist hikâyeler yer alır. “Temalarının dışında bu tarz hikâyelerin şahıs kadrosu da gerçek hayattan alınan tiplerden oluşmuştur. Diğer hikâyelerde yer alan idealize edilmiş, doğumundan itibaren olağanüstü unsurlarla donatılmış tipler yerine hayatın içinde yaşayan, hatalar yapan ve daha sonra yaptığı hatalardan ders çıkarmasını bilen gerçekçi tipler bu hikâyelerde kullanılmıştır.” (Çavuşoğlu, 2018: 14). Sonraki dönemlerde yerli hikâye yazma artık geleneksel hala dönüşmüş ve Tanzimat'a doğru yeni bir hikâye anlayışı olan batı tarzı hikâyeye kapı aralamıştır:

“Özellikle bu hikâyelerde işlenen olaylar Tanzimat romanlarıyla benzerlik göstermektedir. Hikâyelerdeki vaka zamanına dair; hikâyelerin çoğunda zaman belirtilmezken, yerli realist hikâyelerde Sultan Murad Han zamanı ve Sultan Ahmed

Han zamanı şeklinde göndermelerde bulunulmuştur.”
(Çavuşoğlu, 2018: 135).

2. DİNİ VE TASAVVUFİ HİKÂYELER

Din Klasik Türk edebiyatının beslendiği temel kaynakların başında dini ve tasavvufi düşünce yer alır. İslam dininin anlaşılması ve tanıtılması amacıyla dini konuların anlatımı son derece önemli olmuş ve bu anlatımda Kuran-ı Kerim örnek alınarak bir konunun belirlenmesi, tanıtılması ve bu konuyla uyumlu kıssaların anlatılarak konunun kavratılması, anlatılan kıssadan hareketle ders çıkartılması amaçlanmıştır. Hikâyelerin belli bir olay etrafında şekillenip ortaya konulmasından dolayı, dini ve tasavvufi konularla ilgili hikâyeler daha çok peygamber kıssaları ve evliya menkıbeleri üzerine yazılmıştır. Yazılan bu hikâyelerde amaç peygamber ve velilerin hayatından hareketle dini-tasavvufi ve ahlaki değerleri ön plana çıkarıp sosyal yapıyı sağlamlaştırmaktır. Dini ve tasavvufi konularda manzum, mensur ve manzum mensur karışık hikâyeler kaleme alınmıştır. Manzum eserler daha çok mesnevi nazım şekliyle ele alınmış ve işlenmiştir. Mensur hikâyelerde ise daha çok doğu hikâye geleneğine uygun hikâye çevirileri ve hikâyelere yer verilmiştir:

“Dinî, tasavvufî ve ahlâkî konulara veya nasihatlere her tür eserde yer verilmesi yanında; bütünüyle ahlâkî konularda kaleme alınmış müstakil mesnevîler bakımından Türk edebiyatı son derecede zengindir.” (Yeniterzi, 2007: 433). *Türk edebiyatının ahlaki konulara ağırlık vermesinin nedeni “İslam diniyle tanışmadan önce, bu dinin telkinlerinde yer alan ahlaki esaslara büyük benzerliklerle bağlı olan milletimiz; İslam dinini benimsedikten sonra fert ve toplum hayatını düzene sokan düşünce, inanç ve pratiğin bu manevî sistemine büyük önem vermiş olmalarıdır.* (Yeniterzi, 2007: 435-36).

Klasik Türk Edebiyatında dinî ve tasavvufi hikâyelerden oluşan eserlerden bazıları şunlardır: Şeyyâd Hamza, Dâstân-ı Sultân Mahmûd (XIV. yüzyıl, 79 beyit). Aşık Paşa, Hikâye (730/1330’dan sonra, 59 beyit). Aydınlı Mürîdî, Pend-i Ricâl (XIV. yüzyıl sonu-XV. yüzyıl başı, 3748 beyit). Ahmed Hayâlî, Ravzatü’l-Envâr (853/1449-50, 2179 beyit). Aşık Âhmed, Câmi’ü’l-Ahbâr (833/1430, 12 245 beyit). Cemâlî, Miftâhu’l-Ferec (860/1456, 4954 beyit). Saruhanlı Gülşenî, Dil-Güşâ (864/1460, 938 beyit). Tebrizli Ahmedî, Esrâr-nâme (884/1479, 1865 beyit). Ahmed Rıdvan, Mahzenü’l-Esrâr, (911–918/1505–1512 civarı, 2023 beyit). Güvâhî, Pend-nâme (933/1526, 2133 beyit). Ârif, Ravzatü’t-Tevhîd, (943/1536, 6143 beyit). Taşlıcalı Yahyâ,

Gencine-i Râz (947/1540, 3051 beyit). Taşlıcalı Yahyâ, Gülşen-i Envâr (1551, 2914 beyit), Bursalı Rahmî, Gül-i Sad Berg (974/1567, 1550 beyit). Şemseddin-i Sivasî, İbret-Nümâ (984/1576, 4890 beyit). Nev'î-zâde Atâî, Nefhatü'l-Ezhâr (1034/1625, 3171 beyit). Füzûnî (Enderunlu Mehmed), Gül-i Sad Berg (ö. 1068/1657, 167 beyit). (Yeniterzi, 2007: 436-465).

2.1. Örnek Eser: Taşlıcalı Yahya Bey, Gencine-i Raz¹

Gencine-i Râz, genel olarak mukaddime ile başlamış, hikâyelerle konuların anlatımı gerçekleştirilmiş ve hâtime ile bitirilmiştir. Eserin girişinde besmele, tevhid, münâcât, na't, mi'râc, gibi dini türlere yer verilmiş daha sonra Kanûnî Sultân Süleymân'a övgü, eserin yazılış sebebi, şâirlere övgü, Kadri Efendi'ye övgü eserde yer almıştır. Eserin asıl bölümü kırk makale ile kurgulanmış ve her makalenin ardından makalenin konusuyla ilgili bir hikâye anlatılmıştır. Esere 50 beyitlik hatime bölümüyle son verilmiştir.

Eserde yer alan makalelerin konusuna bağlı olarak hikâyeler anlatılır ve bu hikâyelerden dersler çıkarılması amaçlanır. Hikâyelerden hareketle kişilerin tutum ve davranışları üzerine ahlaki eleştiriler getirilir. Aşkın erdeminin işlendiği bölümde Beyazid-i Bistami ile ilgili bir hikâye anlatılır. Bu hikâyede aşktan yoksun insanlar eleştirilir. Namaz ile ilgili bölümde anlatılan hikâyede, sevgisiz ve eziyetsiz, sıradan ibadet etme davranış biçimi eleştirilir. Allah'a yakınlaşmada sevgi ve zahmet çekmenin önemi üzerinde durulur. Gizli zikir bölümünde Kâbe'de yüksek sesle zikreden bir ihtiyardan hareketle sesli zikir eleştirilir. Taklit ederek ibadet etme bölümünde Hz. Musa'nın, kendisini taklit eden birinin kurtuluşuna tanık olması anlatılarak taklit ile dahi olsa insanların ibadetlerinin alaya alınması eleştirilir. Dervişin şeytana uyması bölümünde, gerçek şeyhin müridi olan sahte şeyh hikâyesinin konusunu oluşturur. Hikâyede sahte ve riyakârlıkla halkı adatanlar eleştirilir. Alçak gönüllü olmaya işleyen hikâyede, insanın içinde bulunduğu kötü durumu fark etmemesi eleştirilir. Takip eden hikâyelerde, cahillik, kişinin, başarıyı Allah'tan değil de kendinden bilmesi, bir işte kararlı davranmama, kişinin sadece ibadetle uğraşıp ilim, sanat ve değişik işlerden uzak kalması, kendini tembelliğe vermesi, tembel insanların toplum içinde barındırılması, veli derecesindeki insanlar ile Allah arasına girilmesi eleştirilir.

Yine devam eden hikâyelerde rızık için memleketi terk etmek, elindekine kanaat etmeyip hırsla kapılmak, kişiyi sınırlendirecek olaylar

¹ Bilgi şu kaynaktan derlenmiştir: , Ramazan Sarıççek. (2014). Taşlıcalı Yahyâ Bey Gencine-i Râz (İnceleme-Metin-Dizin). Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

karsısında sabırsızlıkla hareket edip yanlış davranışlara yönelmek, fakirliği bahane edip dünyayı ahirete tercih etmek, insanların ahlaksız tutum ve davranışlarını görmezden gelip onları giyim ve kuşamlarıyla, görünüşleriyle değerlendirmek, ölümden ibret almayı insanların gönlünü kırmak, gönlünü dünya sevgisiyle doldurup mal ve mülk sahibi olmayı istemek, eleştirilen konular arasında yer alır.

Bazı hikâyelerde ise Allah ile kul arasındaki ilişkilerde kulun Allah'a olan bağlılığındaki samimiyetsizliği eleştirilir. Eserde yirmi birinci makale ile ilgili hikâyede Hz. Musa'nın bir topluluğun cezalandırılması neticesinde kötüler ile birlikte iyilerin de yok olmasını Allah'a iletmek üzere Tur dağına çıkması ve orada uykuya daldığı sırada ayağını ısırarak bir karıncadan dolayı ayağını kaşırken ayağı üzerindeki birçok karıncayı öldürüşü anlatır. Testiyi kıran bir kölenin duyduğu pişmanlıktan hareketle insanın işlediği günahlar karşısındaki duyarsızlığı eleştirilir.

İnsanlar arası ilişkileri dile getiren hikâyelerde ise güçlünün güçsüzü ezmesi, haksız yere insanların dövülerek zalimlik yapılması, âlimlere kötü davranılması velilerin nasihatine kulak verilmemesi eleştirilir. Rüşvetin yanlışlığı üzerinde durulur ve rüşvet ile iş yapanlar eleştirilir. Cimri bir adamın iki kişiyi misafir ettiğinde, cimriliğini göstermesiyle düştüğü hakir durumdan örnekle cimrilik eleştirilir.

Dini ve tasavvufi eserlerin temelini oluşturan ahlaki kurallar bir bir ele alınıp işlendikten sonra her konunun kendi içerisinde değerlendirmeye alınması, konunun öneminin kavratılması, kişilerin kendi içinde ve toplum içinde takınacakları tutum ve davranışlarının belirlenmesi ahlaki eleştirinin ölçüleri ile ele alınmalıdır. Konular ahlaki eleştiri boyutuyla incelendiğinde eserlerin yazıldığı dönemlerdeki ahlaki değerlerin belirleyiciliği kendini göstermektedir.

3. TEMSİLÎ HİKÂYELER

Temsil kelimesi sözlüklerde, “Misl kökünden, benzetme, bir şeyin ayrımını yapma, örnek” (Develioğlu, 1993:1074); “birinin veya bir topluluğun adına davranma, belirgin özellikleri ile yansıtma, sembolü olma, simgeleme, oyun, söz gelişi, özümleme” (TDK, Büyük Türkçe Sözlük) şeklinde tanımlanmaktadır. Klasik Türk edebiyatında, toplumun değer yargılarını ortaya koymada ve insanların içinde buldukları ortama uyum sağlamalarını gerçekleştirmede bir eğitin aracı olarak insanı temsil etme, insana eş değer ölçüde örnekleme şeklinde hikâyelerin yazıldığını görmekteyiz. Hikâyeler, ister mensur isterse manzum olsun ortaya konulan bir konunun işlenişini daha iyi bir şekilde anlatma ve kavratma esasına

dayalı olarak insanın yaşayacağı hayat gerçeklerine uygun düşecek eş değer anlatımlarla ele alınmış ve yazılmışlardır. Bu tarzda yazılan hikâyeler emsal teşkil edecek şekilde kurgulanarak olay ya da olaylar zinciri etrafında tutum ve davranışlara yön verme, yaşam biçimini yönetme esasına dayalı olarak şekillendirilmiştir.

Kişilerin hayatına yön vermeye, ahlaki bakımdan olgunlaştırmaya yönelik bir amaçla ele alınan İslami kurallara bağlı bir yaklaşımla daha çok Kur'an-ı Kerim'imdeki temsillerden esinlenerek yazılan temsili hikâyeler, hem eğlendirici hem de eğitici olabilmektedir. Mevlana'nın mesnevisinde yer alan temsili hikâyeler bu tarz hikâyelerdir. Devlet yönetiminde yer alacak kişilerin tutum, davranış hareketlerini belli bir seviyeye taşıma, adalet, cömertlik, cesaret, feraset gibi erdemleri onlara kazandırma amacıyla siyasi nitelikli temsili hikâyeler de edebiyatımızda yer almıştır. Allah'a ulaşma yolunda kulun takip edeceği yolu gösterme ve ilahi aşk yolundaki engelleri aşabilmek için verilecek çabayı anlatma amacına yönelik olarak tasavvufi ders niteliğinde temsili hikâyeler yazılmıştır.

Klasik Türk Edebiyatındaki sembolik anlatıma dayalı eserlerin kaynakları arasında; Kur'an-ı Kerim, Kelile ve Dimne, İbn-i Sinanın Risaletü't-Tayr'ı, Ahmed-i Gazali'nin Risaletü't-Tuyur'u, Feridüddin Attar'ın Mantıku't-Tayr'ı ve Bülbülname'si, Şihabeddin Sühreverdi'nin Munisü'l-Uşşak'ı, Mevlana'nın Mesnevi'si, Sadi'nin Bostan ve Gülistan'ı, Fettahi Nişaburi'nin Hüsn ü Dil'i sayılabilir. (Aktaş, 2011: 13-11).

Klasik Türk Edebiyatında sembolik anlatıma dayalı eserler arasında Yunus Emre'nin Risaletü'n-Nushiyye'si; Feridüddin Attar'ın Mantıku't-Tayr'ı tarzında yazılan Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı, Ali Şir Nevai'nin Lisânu't-tayr'ı; Gül ve Bülbül hikâyeleri (Müniri, Rifa'i, İznikli Bekâyi, Ömer Fuadi, Birri, İlmi, Kara fazli); Şeyhi'nin Harname'si, Şemşi'nin Dehmurg'ı, Zaifi'nin Gülşen-i Simurg'ı, Kadıoğlu Şeyh Mehmed'in İnşirahu's-Sadr'ı, Fuzuli'nin Beng ü Bade'si, Şahidi İbrahim Dede'nin Gülşen-i Vahdet'i, Arif'in Ravzatü't-Tevhid'i, Halili'nin Fırkat-Name'si, Nev'i'nin Münazara-i Tuti-i Zağ'ı, Vücûdi'nin Hayâl ü Yâr'ı, Lâmii'nin -Münâzara-i Sultân-ı Bahâr Bâ Şehriyâr-ı Şitâ'sı; Fettahi Nişaburi'nin Hüsn ü Dil'i Tarzında Yazılanlar, (Lamii'nin, Hüsn ü Dil'i, Ahi Benli Hasan Çelebi'nin, Hüsn ü Dil'i, Güvahi'nin Pendname); Türk Edebiyatında Şem' u Pervane Hikâyesi (Lamii Çelebi, Mu'idi, Feyzi Çelebi). Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk'ı, Keçecizade İzzet Molla'nın Gülşen-i Aşk'ı sayılabilir. (Aktaş, 2011: 129-313).

3.1. Örnek eser: Lârendeli Şânî, Gülşen-i Efkâr²

Gülşen-i Efkârda akıl, ilim, hilm ve devlet temsili olarak seçilen kavramlardır. Akıl yol göstericiliği, ilim, hayatı aydınlatan ışığı, hilm, edebi, devlet ise talihi simgeler. Bu dört kahraman önce kendi özelliklerini ön plana çıkararak hüner ve marifetlerini anlatarak kendilerini överler. Her kahraman kendisinin daha üstün olduğunu delillendirmeye çalışır. Akıl, işitme, duyma, koklama, dokunma, his, hayal, vehm, hafıza ve mutasarrıf (akıl tasarruf etme yetkisi) gibi müritlerinin olduğunu öne sürerek bu müritlerin vasıflarından hareketle üstünlüğünü savunur. İlim, fazılların, ariflerin, âlimlerin ve kâşiflerin kendinde olduğunu söyleyerek insanın irşada ulaşmasının kendisine bağlı olduğunu savunur. Sonra Hilm ve Devlet de kendi niteliklerini sayarak üstünlüklerini dile getirirler. Bu dört kahraman tartışmayı bir sonuca bağlayamazlar. Tartışmada kimin haklı olacağını belirlemek üzere bir danışman bulmaya karar verirler ve yola çıkarlar. Marifet şehrine gelirler. Şehrin yöneticisi Rûh-ı Pür-hikmet bu dört kahramanı huzurunda kabul eder. Sırasıyla Akıl, İlim, Hilm ve Devlet iddialarını Rûh-ı Pür-hikmet'e anlatırlar. Rûh-ı Pür-hikmet bu kahramanları dinledikten sonra bunların her birine ayrı ayrı nasihat eder ve ders verir. İşte eserin bu bölümünde Rûh-ı Pür-hikmet'in ağzından ahlaki eleştiriyi görebiliriz.

Akıl, Vehme düşmek, davranışlarında tutarsız, sözlerinde sadakatsiz olmak, dünyevi şeylere önem vermek, gönül âleminde ve aşkın nuru karşısında sönük kalmak, onu idrak edememek, zâhiri görmek ama bâtında yetersiz kalmak, mağrurlanmak vb. kusurlarla eleştirilir. İlim, bencillik, menfaatçilik, kibirlilik, kıskançlık, tevazu sahibi olmama, mağrur olma gibi olumsuzluklarla eleştirilir. Hilm, alçakların, değer bilmezlerin ayağının altında ezilmesi, zayıflık ve acizliğin göstergesiymiş gibi görülmesi, alçaklara gerekli cevabı verememesi, hakarete uğradığı halde ses çıkarmaması, edepli geçinip de edep vermeye yanaşmaması, riyâkâr zannedilmesi, insanların kabahatlerini görmezlikten gelerek haddini bildirmemesi, dışa iyi görünüp de içte öyle olmaması, alçakların elinde mihnete düşmesi, tevazünün fazlasının ayıplanması gibi kusurlar ile eleştirilir. Devlet ise halka karşı vefasız olması, kaba ve sertlik yanlısı olması, hayal âleminde (dünya) saltanat sürmesi, kesret âleminde kalması, gönül gözünden mahrum olması, mazlumu umursamaması, zahirde zengin görünüp batında fakir olması, nadanın ayağına gitmesi, açgözlü ve kibirli

² Bilgi şu kaynaktan derlenmiştir: Cengiz Veli Kurmuş (2010). Lârendeli Şânî, Gülşen-i Efkâr. Çukurova, Üniversitesi.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Adana.

olması yönleriyle eleştirilir. (Kurmuş, 2010: 136)

4. Âşıkane hikâyeler

Temel olarak aşk konusundan hareketle âşık ile maşuk arasında vakaya dayalı olarak hikâyeye edilen eserler âşıkane hikâyeler olarak değerlendirilir. Yusuf u Züleyha, Leylâ vü Mecnûn, Cemşid ü Hûrşid, Vîs ü Ramin, Salâmân u Absal, Vamık u Azra, Şah u Gedâ, Mihr ü Mâh, Mihr ü Vefâ başlıklı eserler aşkı konu edinirler. Bu aşk hikâyelerinde kişinin sevgiliyi gerçek olarak, resimde veya rüyada görmesi ile gönlünde oluşan ilgi aşk duygusuna dönüşür. Âşık olan kişi aşk duygusunun kendisini harekete geçirmesiyle birlikte sevgiliye kavuşmak ister. Aşığın sevgiliye kavuşma isteği hikâyenin kurgusunu oluşturur. Hikâyelerde, sevgiliye kavuşma yolunda aşığın hayatın gerçeklerini görmesi, zorluklarla mücadele etmesi, rakip ve düşmanlarla savaşması gerekir. Aşığın, ilim, bilgi, hikmet ve ahlak yönünden belli bir olgunluğa ulaşması, dostlardan ya da bilginlerden eğitim ve yardım alarak kişilik ve ahlaki yönden belli bir seviyeye ulaşması, karşı tarafın güvenini kazanarak sevgiliye layık bir kişi olduğunu kanıtlaması ele alınıp işlenir. Bu işleyiş içerisinde kişi kendini, çevresini, dostunu ve düşmanını tanımış olur, yaşadığı deneyimlerle kendini olgunlaştırmış olur. Aşk hikâyelerinde kahramanların karşılaştıkları olaylar karşısında verdikleri tepki, tutundukları tavır o günün toplumsal yapısına göre ahlaki değerlere uygunluk bakımından ele alınır ve değerlendirilir.

4.1. Örnek Eser: Yusuf u Züleyha Mesnevisi³

Yusuf u Züleyha mesnevisinde, Züleyha'nın Yusuf'a âşık olması ve bu aşkın vermiş olduğu sarhoşlukla Yusuf'a saldırması, arzusuna ret cevabı alınca onu suçlaması ve zindana attırması ahlaki zaaf olarak, Yusuf'un Züleyha'nın arzusunu reddederek bu durum karşısında göstermiş olduğu cesaret ve tavır ise ahlaki üstünlük olarak değerlendirilebilir. Hikâyede, aşka aşırı isteğin ve hırsın kişiyi düşüreceği ahlaki zaafı birlikte tutum ve davranışlarındaki toplumsal aykırılık da sorgulanır. Haksız olduğu halde gücünü kullanarak haklılığını ispatlamaya çalışan "bu gözüpek hırslı kadın, çıkmaza saplandığı durumda bir yandan aşkıyla bir yandan da toplumla hesaplaşma peşindedir.

Öncelikle, adını dillere düşüren Mısırlı kadınlara bir ders vermeyi planlar. Burada masumiyetini ispatlamağa çalışan evli bir kadın gibi davranmaz. Tam tersi, aşk davasında haklılığını ispatlama peşindedir. Tüm

³ Bilgi şu kaynaktan derlenmiştir: Naci Onur, (1991). *Hamdi, Yusuf u Züleyha*, Akçağ Yayınları, Ankara.

kadınları bir ziyafette toplar, ellerinde bıçak varken Yusuf'la karşılaştırıp ellerini kesmelerini sağlar. Kadınlar böyle bir aşka düşmekte onu haklı bulurlar. Ardından Yusuf'u zindana attırır. Onu yola getirmek, reddedilişinin hesabını sormak peşindedir.” (Gökcan, 2011: 100). Hikâyede bu durum güçlü ile haklının mücadelesini diğer bir deyişle ahlaklı ile ahlaki zaafa düşmüşlerin mücadelesi kapsamında haklının ve ahlaklının sonucu da kazanacağı dersini vermektedir.

Yusuf u Züleyha mesnevisinde, Hz. Yakup'un oğullarının Yusuf'u kuyuya atmaları olayında, hasetlik konusu ele alınmış ve hasetliğin kişileri ahlaki olarak zaafa uğratacağı gösterilmiştir. Kardeşlerin bu kıskançlıkları ile birlikte babalarına yalan söylemeleri ve yalanlarına inandırmak için de hile ile ağlayıp inlemeleri ahlaki sorun olarak görülmektedir. Yusuf'un kardeşlerini affetmesi ise ahlaki erdem olarak işlenmektedir. Hikâyede seven konumunda olan Hz. Yakup oğluna kavuşma hırsıyla hareket etse idi oğullarını öldürebilirdi fakat o kavuşmayı hırs olarak değil sabretme olarak görüp ahlaklı bir kişiliği temsil ederken, yine seven konumunda olan Züleyha ise kavuşma hırsına kapılarak ahlaki zaafa uğramış bir kişiliği temsil etmektedir.

5. TARİHİ-MENKİBEVİ HİKÂYELER

Tarihi-menkıbevi hikâyelerde özellikle kişilikler üzerinde ahlaki değerlendirmeler yapılmıştır. Kişinin doğumu, doğduğu çevrenin özellikleri, yetişmesi ve aldığı eğitim, savaşlara katılım ve savaşlarda gösterdiği başarı, haksızlıklara karşı direnmesi, zulmün karşısında durması, mazlumlara ve halkına sahip çıkması, Allah'ın dinine hizmet etmek için gazada bulunması gibi anlatımlarda ahlaki değerler ön plana çıkartılır.

Bu eserler arasında “Dursun Fakih, Gazavat-ı Rasulullah (Mukaffa' Cengi), Beypazarlı Maazoğlu Haşan, Gazavat-ı Emirü'l-nü'minin Ali (Feth-i Kale-i Selasil. Beypazarlı Maazoğlu Haşan, Cenadil Kalesi Manzumesi. Yazarı bilinmeyen, Gazavat-ı Aremrem b. Musallat. Yazan bilinmeyen, Gazavat-ı Kıssa-i Mukaffa' (Ali Cengi). Yazarı bilinmeyen, Kıssa-i Kahkaha (Ali cengi). Battal Gazi hikâyelerinin çok eskiden kaleme alınmış türlü nüshaları varsa da, manzum olarak yazılmış en önemlisi: Darendeli Bakaî, Kâtibzade Battal-name. Gelibolulu Âli, Mirkatiü'l-Cihad. Hamzavî, Hamzaname (mensur, eldeki nüsha 24 cilttir). Şeyyat İsa, Salsalname. Yazarı bilinmeyen, Anterename (mensur). Muhlis, Kerbname (12000 beyit). Sarı Hatibzade Ahmet Hamdi, Abdülvahab Gazi Menakıbı.” (Levent, 1967: 98).

5.1. Örnek Eser: Battalnâme⁴

Battalnâme’de Battal Gazi’nin kişilik özellikleri olağanüstü bir anlatımla verilmiştir. Seyyit olan ve İslam dinini yüceltmek için düşmanla savaşan Battal Gazi, iyiliğin temsilcisi olarak hak ve adaleti yayma adına yiğitlik gösteren, üstün ahlaki değerlere sahip bir kişilik olarak işlenir.

Battalname’den alınan aşağıdaki beyitlerde ahlaki değerlerin işlenişini görmekteyiz. Şehir halkına ziyafet verilmesi ve ziyafet verilirken insanların ayırt edilmemesi, düşmana karşı uyanık olunması, gaflete düşülmemesi, gazada bile abdest alınıp namazın kılınması, gazaya başlamadan önce Allah’a tevekkül edilmesi, esirlere dahi ganimetten verilmesi, Müslüman olanların herkese haklarını vermesi gibi ahlaki konular çokça dile getirilmiştir.

“Şehir ehlin ziyâfet eyledi ol
Ulusın kişisin hep toyıldı ol” (10b/10, s.3)

Eyder zinhâr zinhâr gâfil olman
Ki gaflet kayseriden asla kılman (19b/11, s21)

Gâzi vakit olup abdest aldı
Namazın çeşmeniñ başında kıldı (48a/13, s.82)

Ol mübârek tağa anlar geldiler
Pes tevekkül hakka idüp kaldılar (65b/9, s.135)

Çok esirler dahi çok mâl aldılar
Birbiri beyninde taksim kıldılar (68b/1, s.141)

Kendüye bir at kılıc ancak kalur
Bâkisin taksim idüp bahşış kılur (117b/2, s. 249)

Müslümânsıñ hakkımı virgil bana
Şüphe itme çok olur ecri saña (266a/10, s. 546)

6. YERLİ HİKÂYELER

“Konuları ulusal hayatımızdan alınmış yerli hikâyeler. Bunlar daha çok küçük hikâyelerdir. Manzum olanlardan: Taşlıcalı Yahya’nın Usulname, Ataî’nin Heft Han, Cinanî’nin Ravzatu’l-Cinan mesnevilerindeki hikâyelerle, Sabit’in Derename, Berbername mesnevileri gibi. Mensur olanlardan da Hikâyet-i Meker-i Zenan, Bindirdirek Batakhanesi gibi (Levent,

⁴ Bilgi şu kaynaktan derlenmiştir: Abdulkadir Çolak (2006). *Türâbî’nin Manzum Battalnâme’si İnceleme / Metin*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

1967: 72) hikâyeler vardır.

6.1. Örnek Eser: Cinânî'nin Bedâyiü'l-Âsâr'ı⁵

Cinani, 16. Yüzyılda yaşamış Bedâyiü'l-âsâr'ın yanında Riyâzü'l-cinân ve Cilâu'l-kulûb adlı mesnevileri ve Divânı ile tanınmış bir şair ve yazardır. Bedâyiü'l-âsâr genel olarak mensur hikâyelerden oluşmaktadır. “Eserde 79 hikâye, esere sonradan eklenen bir fasıl ve bu fasıl içerisinde 20 latife bulunur.” (Ünlü, 2009: 45). “Bedâyiü'l-âsâr'da bulunan hikâyeler, Cinânî tarafından üç gruba ayrılmıştır. Kadınların hile ve kötülükleri, cenk hikâyeleri ile acıip ve garip hikâyelerin anlatıldığı bölüm.” (Ünlü, 2009: 515). Eser yerli hikâyelere ve yerli unsurlara yer vermesi bakımından dikkat çekmiştir. Kendine özgü kurguları ile özgün bir eser niteliğindedir. “Bedâyiü'l-âsâr'ın bir diğer orijinal yönü, daha önce araştırmacılar tarafından da ifade edilmiş olan yerli ve mahalli yönlerinin dikkat çekecek ölçüde fazla olduğudur. Eserde bulunan birçok hikâyede dönemin günlük hayatı, aşkları, savaşları, cinleri, büyücüleri, denizcileri, dalgıçları, sıradan mahalle esnafı, ev hanımları, haramileri, şeyhleri, kadıları, imamları, müezzinleri, hamamcıları, tellakları ve günlük hayatın birçok sıradan karakteriyle bize dönemin yazılmamış tarihinden kesitler sunulmaktadır.” (Ünlü, 2009: 516). Hikâyelerde yerli unsurlara yer verilmiş olması, o dönemdeki insanların sosyal yaşantıları ve ahlaki değerleri ile ilgili önemli veriler sunmaktadır. Ahlaki değerlerin hikâyelere yansıma biçimi ve yazarın ahlaki değerleri ne ölçüde eserine yansıttığı eleştirel bakış açısıyla ele alınabilir.

“*Bedâyiü'l-âsâr*'ın 1-7, 32, 33, 35, 38, 39, 41-47. (Ünlü, 2009: 87).” hikâyeleri kadınların tuzak ve hileleri ile hata yapan erkekleri konu edilen hikâyelerdir. Bu hikâyelerde, toplumun ahlaki değerlerine aykırı olan kadın erkek ilişkileri ele alınır ve kadının hilelerine karşı yanlışa düşen erkeklerin sonunda rezil olmaları anlatılır ve bu rezil olma durumundan ders çıkarılması gerektiği okuyucuya yansıtılır. “Kadınların hile ve kötülüklerinin işlendiği hikâyeler ise 1, 3, 4, 32, 33, 39, 43, 44, 45, 46 ve 47. hikâyelerdir. Bu kısım hikâyelerde kadınların dişiliklerini ve cazibelerini kullanarak erkeklerin para ve elbiselerini almaları ve onları kendi çıkarları için kontrol etmeleri işlenmiştir.” (Ünlü, 2009: 89). Bu hikâyelerde ise ahlaki olarak kadınların yaptıkları hatalar üzerinde durulmuş ve kadınların yaptıkları hile ve oyunların toplumda ortaya çıkardığı olumsuzluklar irdelenmiştir.

⁵ Bilgi şu kaynaktan derlenmiştir: Osman Ünlü (2009). *Cinânî'nin Bedâyiü'l-âsâr'ı -İnceleme ve Metin*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Eserin 63. Hikâyesi ile dönemin yönetimi ile ahlaki anlayış arasındaki tutumda yapılan hatalar ve buna bağlı olarak adaletin yerine getirilmesi işlenmektedir. Hikâye özetle şöyledir:

“Yeniçeri ocağındaki gençlerden birinin yüzü oldukça güzeldir. Bu güzelliği kıskanan kötü niyetli insanlar yeniçeriye iftira atarlar. Bunun üzerine yeniçeriye suçsuz olduğu halde diğer yeniçerilerin önünce seksen değnek vurularak gözdağı verilir. Bu hakareti sindiremeyen yeniçeri o gece kaçıp Mısır’a giden bir gemiye biner. Mısır’da bir kâşifin hizmetine girer. Birkaç yıl boyunca çöllerde Araplarla mücadele eder. O sıralarda bir Arap devlete karşı âsi olup Emir-i Kebîr adını alır ve gittikçe güçlenir. Bir gün yeniçeri ve kâşif bir köyde otururken Emir-i Kebîr’in onların bulunduğu köye yakın bir yerde olduğunu öğrenirler ve yola çıkarlar. Bir meydanda iki grup karşılaşır ve savaşa başlarlar. Yeniçeri bir atının gruptan ayrıldığını görür ve onun peşine düşer. Bir müddet sonra ona yetişir ve bir şekilde onu öldürür. Kafasını kesip atını yanına alır ve geri döner. Bu sırada savaş bitmiş ve Araplar esir alınmıştır. Esirler yeniçerinin elindeki başı ve yanındaki atı görünce “bu, emirimizin başı ve atıdır” diye feryada başlarlar. Yeniçerinin Emir-i Kebîr’i öldürdüğü anlaşılır ve Mısır valisinin huzuruna çıkarılırlar. Fakat vali, yeniçeriye vaktiyle ceza veren yeniçeri ağasıdır ve onu tanımıştır. Devlete hizmetten kaçan olan bir kişiye mükâfat verilemeyeceğini söyleyerek yeniçeriye huzurundan kovmak ister. Fakat orada bulunan devlet erkânı, bunun yanlış olacağı konusunda valiyi ikna ederler. Bunun üzerine hem yeniçeri daha önce yaptığı hareketten pişman olur hem de vali onu bağışlayarak kendisine bir miktar ulufe bağlatılmasını emreder.” (Ünlü, 2009: 92).

7. FARKLI HİKÂYELERDEN ÖRNEKLER

7.1. Hırs ve Kanaat

Şeyhoğlu’nun Marzubannamesi’nde Eşeğe Binen Çakalın Hikâyesi anlatılırken hırs konusu işlenir. Yük taşımaktan bıktığı için çakala uyup sahibinden kaçan eşek, kurdun kendisini beklemekte olduğunu sezince, hırsından dolayı nefesine uyduğunu anlar ve sırtındaki çakalla birlikte köyüne dönmeye karar verir. Bu dönüşte kitabın ve bilginin önemine vurgu yapılır:

“Çakal dedi: Kardeş, o öğüt kitabından aklında biraz varsa bize de anlatıver, dinleyelim. Eşek cevap verdi: O öğüt

kitabından bir öğüt aklımda var. Anlatıvereyim, geri kalanını da bulunca anlatıveririm. Köye yaklaşınca eşek dedi: Kardeş, öğütlerin biri budur: Sana birazcık sıkıntı eriştiğinde ondan daha kötüsünü düşünüp şükretmek gerek. Ve biri de şudur ki, cahil cühela dostu, akıllı ve bilgili düşmandan iyi bilme. Çünkü akıllı kişinin düşmanlığı cahil kişinin düşmanlığından iyidir. Çakala dedi: Atamın bana söylediği bir öğüt de şudur: Kurdun sana komşu olduğu, çakalın sana kılavuz olduğu bir yerde nasıl rahat edesin. Kesinlikle oraya gitme, dedi.” (Özavşar, 2009: 12-15).

Hikâyede, boş sözlere inanıp akıllı bir tarafa bırakmanın kişinin başına getireceği olumsuzluklar ele alınır ve boş sözlere inanarak hırslanıp harekete geçmek eleştirilir. Hırstan kurtulmak için akıl ve bilgiyle hareket etme, ataların tecrübe ve öğütlerine uyma tavsiye edilir. Doğru söz söyleyene uyup boş söz söyleyenden uzak durulması gerekliliği vurgulanır.

Şeyhzâde Mehmed Vardarî'nin Gülşen-i Zürefâ adlı mensur hikâyelerden oluşan eserinde Yoksul İhtiyar ve Kedisi adlı hikâyede yoksul bir ihtiyarın evinde rızıkına kanaat eden bir kedinin semiz bir kediyi görüp hırs ve tamaha kapılarak padişahın sarayına gitmesi ve çıkardığı rahatsız edici seslerden dolayı öldürülmesi konu edinilir:

“Eski zamanlarda yaşlı ve çok yoksul bir ihtiyar ve bu ihtiyarın da arada sırada avladığı fare ile mutlu olan hatta bunu bir ganimet bilip rızıkına kanaat eden zayıf ve çelimsiz bir kedisi vardır. Kedi, bir gün evin damundayken sokakta gayet semiz aslan görünümlü kaplan edalı bir kedi görür. Biçare kedi ona bu kuvvetin, tazeliğin ve letafetin nereden geldiğini sorar. O güçlü, kuvvetli kedi, sultanın kırıntı yiyicisi olduğunu, sultan divanının nimetlerinden her gün nimetlendiğini söyler ve ihtiyarın kedisinin durumuyla alay eder. Bunları işiten zayıf kedi hırslanarak o semiz kediden kendisini de yanında götürmesini ister ve bu isteğini ihtiyara da iletir. İhtiyar ise onun kanaatkâr olmasını ve hırsın kişiye zarar getireceğini öğütler. Ama kedinin hırsı gözünü bürümüştür ve ihtiyarın nasihatini dinlemez. İki kedi payitahta doğru yola çıkarlar; fakat padişah, onlar divana varmadan menzilindeki kedilerin sesinden çok rahatsız olduğunu belirterek kedilerin öldürülmesini ferman buyurur. Olanlardan gafil kedi, hırs ve tamah ile nimetlere saldırır saldırmaz ferman üzere öldürülür.” (Çavuşoğlu, 2018: 68).

Bu hikâyede, kişinin kanaatkâr olması, elinde olanla yetinmesini bilmesi öğütlenir; aç gözlülüğün ve hırsın kişiye zarar getireceği vurgulanarak hırs ve aç gözlülük eleştirilir.

7.2. Hırs ve Şehvet

Nâlî Mehmed Efendi Tuhfetü'l-Emsâl adlı eserinde Hikâyet-i İskender-i Zü'lKarneyn adlı hikâyede, “Hazret-i İskender bir gün bilge adamlarına: “Ey ilim dünyasının yıldızları, demiri hikmetle yumuşattınız. Sizler, hüner denizinde inci gibisiniz. Bunun için kalbimi de kötü düşüncelerden temizleyiniz!” der ve kalbe bazen mutluluğun, bazen de kederin yerleşmesinin sebebini sorar.” (Selçuk, 2017: 11-12). Bunun üzerine farklı görüşler ileri sürülür ve bir bilgenin, bunu ancak ilmiyle amel eden, kâmil bir mürşit hâlledebilir, düşüncesi kabul edilir. Bu özelliklere sahip kişi belirlendikten sonra, İskender adamın alınıp huzuruna getirilmesini ister. Ancak bu kişi İskender’in buyruğunu dikkate almayıp huzura gelmez. Bunun üzerine İskender adamın bulunduğu şehre gider:

“Şehirde bulunan bütün halk geldiği halde, bilge görünmez. Şehir halkının ziyareti bittikten sonra İskender, bir seher vakti bilgenin dergâhına uğrar. Fazilet ve hüner sahibi bu yüce kişinin harap ve gösterişsiz bir evde oturduğunu görür. İskender, hürmetle içeri girip selam verir, bilge eğilmeden gayet tabii bir halde selamı alır. İskender’in bu duruma üzüldüğünü gören bilge: “Sıkıntı çekip yanuma gelmenizin sebebi nedir, eğer amacınız beni görmekse üzüntünüzün sebebi nedir?” der. İskender, Allah’ın kendisini bu asra hükümdar eylediğini, bu yüzden kendisine uyulması gerektiğini söyler.” Biz mektupla gelmeni rica ettik, sen dinlemedin. Biz de ilmine hürmet ederek ta buralara kadar geldik, ama bize hoş geldin bile demedin, karşımızda eğilmedin. Büyükler, sultanları böyle karşılamaz.” der. Bilge, İskender’in sözlerini dinledikten sonra: “Gece ve gündüz kapımın kölesi olan iki kişi vardı. Bunlar başkaldırmıştı fakat aklın eli bunları bastırınca “fısktan ve heva”dan beri oldular. Ben bu iki kulun adını bir kez olsun anmadım. Kölelerimin birisinin adı şehvet, diğerininki hırsdır. İşte sen, benim bu iki kuluma kölesin, ikisinin de ayaklarına düşmüşsün, kendi kölesine değer vermeyen, kölesinin kölesine hiç değer vermez. Mülkünün ebedî olmasını isteyen, yalnızca Allah’a karşı kıyam, rükû ve secde eder, köleye karşı kıyam edilmez.” der. Bu sözler, İskender’in sinesine ok gibi tesir eder, bilgenin irfan denizi, kendisinin de damla olduğunu anlar, özür

diler. İskender, aklına takılan soruları sormak isterken bilge keramet gösterir. Kalbe bazen sevincin, bazen de kederin yerleşmesinin sebebinin “hırs ve şehvet” olduğunu, bunların başta hurma ve süt gibi lezzet verdiğini, sonradan sarımsak gibi olduğunu söyler. İskender’in nefsinin esiri olmamasını ve vesveseden uzak durmasını öğütler, son pişmanlığın fayda vermeyeceğini söyler. İskender, bu nasihatları dinleyip, hissesini aldıktan sonra geriye döner.” (Selçuk, 2017:11-12).

Bu hikâyede İskender gibi büyük bir hükümdarın kalbini kötülüklerden temizlemek üzere bilginlerden görüş alması ve bu görüş doğrultusunda hareket ederek sonuçta fakir birinin ayağına kadar gitmesi nefsi terbiye etmede ahlaki üstünlüğü ortaya koymaktadır. Ahlaki erdemi hükümdarlıktan üstün tutmaktadır.

8. SONUÇ

Klasik Türk edebiyatındaki hikâyelerde, ahlak ve ahlaki değerlerin işlendiği görülmektedir. Ahlaki değerler dini ve tasavvufi eserlerde doğrudan ya da temsili anlatımla ele alınırken daha farklı konularda yazılan hikâyelerde de dolaylı olarak ele alınıp işlenmiştir. Hikâyelerde hikâyenin yazıldığı dönemin sosyal yaşantısı, kabul görmüş ahlaki değerlerin işlenişi görülebilir. Şair ve yazar yazdığı hikâye ile okuyucuya öğüt vermek okuyucuyu eğitmek amacı güttüğünden dolayı ahlaklı bir toplum oluşturmayı eserinde hissettirir. Şair ve yazarlar, işledikleri konuya uygun hikâyeler seçerek konunun bütünlüğü içerisinde ahlaki değerlerin davranışlara yansıtılmasını amaçlamışlardır. Hikâye içerisinde yeni hikâye veya temsili hikâye anlatımıyla topluma ders verme, öğüt verme, toplumu eğitme amacı daha somut hale getirilmiştir. Ahlaki olarak olumlu bulunan değerler teşvik edilirken olumsuz bulunan değerler de eleştirilmiştir. Ulaşılmak istenen ahlaki davranış düzeyi hikâye anlatımıyla pekiştirilmiştir.

9. KAYNAKLAR

- Aktaş, H. (2011). *Klasik Türk edebiyatında sembolik (temsili) anlatım üslubunun gelişimi*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Çavuşoğlu, H. (2017). Gülşen-i zürefâ: Bir mensur hikâyeler kitabı. *The Journal of Academic Social Science* Yıl: 5, Sayı: 62, s. 127---137
- Çavuşoğlu, H. (2018). *Gülşen-i zürefâ / Şeyhzâde Mehmed Vardârî*. Kriter Yayınevi, İstanbul.
- Çolak, A. (2006). *Türâbî'nin manzum Battalnâme'si inceleme / metin*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Develliođlu, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik Lüğat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Kavruk, H. (1998). *Eski Türk edebiyatında mensur hikâyeler*. MEB, İstanbul.
- Levend, A. S. ([1968] 1967). Divan edebiyatında hikâye I. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* s. 71-117
- Mazıoğlu, H. (2014). *Divan edebiyatında hikâye*. Eski Türk Edebiyatı Makaleleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Onur, N. (1991). *Hamdi, Yusuf u Züleyha*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Özavşar, R. (2009). *Marzubanname Çevirisi*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarıççek, R. (2014). *Taşlıcalı Yahyâ Bey Gencîne-i râz (inceleme-metin-dizin)*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Selçuk, B. (2017). *Nalî Mehmed Efendi Tuhfetü'l-emsâl*. Ankara: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55915,tuhfetul-emsalpdf.pdf?0> 12.08.2019.
- Türkdođan, M. G. (2011). *Klasik Türk edebiyatında Yusuf u Züleyha mesnevileri üzerine mukayeseli bir çalışma*. Anakra: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10695,klasik-turk-edebiyatinda-yusuf-u-zuleyha-mesnevileri.pdf.pdf?0>
- Ünlü, O. (2009). *Cinâni'nin Bedâyiü'l-âsâr'ı -inceleme ve metin*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yeniterzi E. (2007). Anadolu Türk edebiyatında ahlakî mesnevîler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, 433-468